

УДК 631.115.1

Кальченко С.В., д.е.н, доцент
Кібенко К.А., аспірант
Таврійський державний агротехнологічний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Анотація. В статті розглянуто теоретичні засади функціонування селянських господарств як складової вітчизняної системи аграрного виробництва. Відмічається відсутність сформованої системи показників, які відображають результативність функціонування селянських господарств. В статті сформульовано спільні риси та відмінності у організації економічної діяльності селянських господарств споживчого та товарного типів. Обґрунтовано необхідність диференційованого підходу щодо оцінки результативності функціонування для різних типів селянських господарств.

Ключові слова: селянське господарство, результативність, методика оцінки, ефективність, соціальний аспект.

JEL code classification: Q12

*Kalchenko S.V., Doctor of Economics, ass. prof.
Kibenko K.A., postgraduate
Tavriya State Agrotechnological University*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF EVALUATION OF THE RESULTS OF ECONOMIC ACTIVITY OF PEASANT HOUSEHOLDS

Abstract. The theoretical principles of functioning of peasant households as an integral part of the domestic system of agrarian production are considered in the article. It is pointed out the decisive role of the subjects of small agricultural production in forming a number of segments of the food market of Ukraine. The special significance of peasant households as a factor that significantly influences the process of socio-economic development of rural areas is noted. There is a fundamental difference between the principles of functioning of peasant households from ordinary subjects of domestic agricultural entrepreneurship. In particular, it points to a wider range of choices for self-defense of peasant farms under conditions of economic instability. The authors emphasize the obligatory nature of the availability of methodical tools for assessing the activities of agrarians, which involves the use of mainly their own resource potential. There is a lack of the established system of indicators, which reflect the performance of the functioning of peasant households. The article formulated the common features and differences in the organization of economic activity of peasant households of consumer and commercial types. Indicates the combination of the economic and social component in the process of organization of production and economic activities, its implementation, as well as the evaluation of the final results. The authors note that the activities of the peasant household are largely due to processes within a particular peasant family. The necessity of a differentiated approach to assessing the effectiveness of functioning for different types of peasant households is substantiated. It is emphasized on the importance of using integral indicators, which must reflect not only a purely economic component of functioning, but also reflect its social aspect.

Key words: peasant household, efficiency, evaluation method, efficiency, social aspect.

Постановка проблеми. Однією з особливостей функціонування вітчизняного аграрного сектору економіки є значний вплив на формування ринку сільськогосподарської продукції селянських господарств, принципи діяльності яких принципово відрізняється від

принципів діяльності класичних суб'єктів аграрного бізнесу. Значна роль соціальної складової, як фактору, що обумовлює подальші перспективи розвитку селянського господарства як економічної бази селянської родини, передбачає застосування якісно ін-

ших специфічних методичних підходів щодо оцінки результативності господарської діяльності представників дрібнотоварного сектору аграрного виробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретико-методичні та практичні аспекти функціонування малих форм аграрного виробництва сімейного типу знайшли своє відображення в працях М.Д. Кондратьєва, М.І. Туган-Барановського, О.В. Чайнова, О.М. Челінцева, Т. Шаніна та ін. Сучасні проблеми ефективного функціонування селянських господарств як складової системи вітчизняного аграрного виробництва розглядалися в трудах В.П. Горьового, В.С. Дієспєрова, В.К. Збарського, Ю.П. Макаренка, М.Й. Маліка, І.В. Свиноуса та ін.

Мета дослідження. Водночас, на нашу думку, потребують подальшого вивчення питання удосконалення методичного інстру-

ментарію, що застосовується для оцінки результативності функціонування суб'єктів малого аграрного виробництва. Метою дослідження є розробка теоретико-методичних аспектів оцінки економічної діяльності селянських господарств з урахуванням їхньої подвійної соціально-економічної природи.

Основні результати дослідження. Насамперед слід відмітити, що дотепер у вітчизняній аграрній науці, а також у нормативній базі не існує єдиної дефініції, яка визначала би аграріїв, що здійснюють господарську діяльність на товарних засадах або з метою самозабезпечення, застосовуючи переважно власні трудові та майнові ресурси (земля, технічні знаряддя, фінанси тощо). У статистичній звітності, науковій літературі та законодавстві використовуються різні терміни, які, зі свого боку окреслюють даний сегмент аграрного виробництва з різних позицій (табл. 1).

Таблиця 1

Нормативно-правове визначення селянських господарств*

Поняття	Джерело	Визначення
Особисте підсобне господарство	Земельний кодекс України від 13.04.1992 р. ст.56	Одна з допоміжних форм сімейного господарювання у сільській місцевості на земельній ділянці, що передається громадянину у власність або ж надається в оренду з метою задоволення власних продовольчих потреб
Домогосподарство	Закон України "Про Всеукраїнський перепис населення" від 19.10.2000 р. ст1	Сукупність осіб, що спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують та витрачають кошти
Особисте селянське господарство	Закон України "Про особисте селянське господарство" від 15.05.2003 р. ст.1	Вид господарської діяльності, що проводиться без створення юридичної особи індивідуально або особами, які перебувають у сімейних або родинних відносинах і спільно проживають, з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків з використанням майна особистого селянського господарства
Господарство населення	Державний комітет статистики Наказ "Про затвердження методик проведення розрахунків виробництва продукції рослинництва в усіх категоріях господарств" від 02.08.2005 р.	Домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції
Сімейне фер-	Проект Закону „Про	Форма фермерського господарства, що засно-

мерське господарство	внесення змін до деяких законів України щодо стимулювання створення та діяльності сімейних фермерських господарств” від 23.12.2014 р. ст.1	вується членами однієї сім’ї, які спільно проживають, пов’язані спільним побутом, мають взаємні права та обов’язки. Сімейне фермерське господарство може набувати або не набувати статусу юридичної особи
----------------------	--	---

*Джерело: узагальнення автора

В даній статті нами буде використовуватися термін «селянське господарство», під яким ми будемо розуміти домогосподарства, що здійснюють свою діяльність як з метою самозабезпечення, так і з метою виробництва продукції для її подальшої реалізації, причому основним напрямком діяльності є сільське господарство. З усіх наведених вище понять найбільш відповідає дефініція «господарство населення», яке частіше всього застосовується у статистичній звітності для результатів виробничої діяльності даної групи аграріїв.

Водночас відповідні показники практично не відображають соціальний аспект функціонування представників вітчизняного селянства (статевікова структура, рівень освіти тощо). Дані позиції подаються в статистичній звітності як характеристики «сільських домогосподарств», що, на нашу думку, зменшує обсяг об’єкту дослідження, оскільки виробляти навіть сільськогосподарську продукцію можливо і в місті (вирощування квітів, кустарна переробка сировини та ін.). Необхідність врахування подвійної соціально-економічної природи функціонування представників даної групи аграріїв обумовило необхідність використання нами терміну «селянське господарство».

На нашу думку, доцільно розділяти селянські господарства за критеріями: статусом, рівень товарності кінцевої продукції та вплив результатів діяльності на загальний обсяг наповнення сімейного бюджету.

Згідно критерію статусності, селянські господарства розподіляються на такі, що функціонують як офіційні суб’єкти аграрних відносин, а також такі, що з різних причин здійснюють свою діяльність поза межами правових актів, які регламентують підприємницьку діяльність. Зокрема ми не можемо відкидати той факт, що, згідно чин-

ного законодавства, представники вітчизняного фермерства являють собою один з різновидів селянського господарства, діяльність якого регулюється відповідними нормативно-правовими актами і має здійснюватися на засадах підприємництва. Проте вони є єдиними представниками малого аграрного виробництва, що виділені в окрему групу і результати функціонування яких можна відслідковувати за допомогою статистичної звітності.

Водночас аграрії, які не визначилися із своїм юридичним статусом, хоча і не мають можливості користуватися цілим спектром державних пільг як представники малого аграрного підприємництва, на даний момент не обмежені і обов’язками перед державними фінансовими службами. Це, в свою чергу, дозволяє їм займати більш гнучку позицію в питаннях формування дохідної та витратної частин бюджету селянської родини.

Згідно критерію товарності селянські господарства доцільно розподіляти на великотоварні та дрібнотоварні. В цьому аспекті слід відмітити відсутність єдиного наукового погляду на економічну сутність даних визначень. Так, зокрема, термін «великотоварне фермерське господарство» ототожнюється не тільки із належним співвідношенням між обсягом виробленої та реалізованої продукції, а й включає в себе наявність значних земельних площ (понад 1000 га). []

На нашу думку, включати останній критерій для характеристики діяльності селянських господарств недоцільно, оскільки він відображає не стільки результативність, скільки обсяг залучених ресурсів (в даному випадку, земельних). Правильнішим є використання класичного показника рівня товарності, значення якого дозволяє розподіляти господарства на великотоварні (понад 70%), середньотоварні (70-50%) та дрібнотоварні (менш ніж 50%). Слід при цьому відзначити,

що низький рівень товарності є загрозливим лише для господарств, які мають чітко визначений юридичний статус та зобов'язані компенсувати затрати на забезпечення свого функціонування виключно з результатів від економічної діяльності. Дрібнотоварні господарства часто свідомо здійснюють власну діяльність щодо виробництва сільськогосподарської продукції, орієнтуючись, перш за все, на задоволення власних споживчих потреб у відповідності до способу функціонування конкретної селянської родини.

Для більш чіткого розуміння стану та перспектив розвитку суб'єкту господарювання даного типу доцільним є розглядати не тільки товарність продукції або ефективність використання наявного ресурсного потенціалу в процесі її виробництва, а аналізувати вплив цього виробництва на життєдіяльність селянської родини. Ми не можемо заперечувати того факту, що значна кількість селянських господарств складається із мешканців сіл та селищ, які в силу свого похилого віку неспроможні до активної трудової діяльності.

Також слід відзначити, що за сучасних умов, особливо враховуючи перспективи лібералізації земельних відносин, цілком можливим є формування на селі прошарку рантьє. Відповідна особа (або члени родини) тобто сільське домогосподарство буде здатне контролювати значні обсяги земельних ресурсів, забезпечуючи задоволення власних потреб без застосування будь-якої фізичної або розумової праці. Дане домогосподарство може бути названо сільським, господарством населення, проте ми не можемо вважати його селянським господарством.

В цьому аспекті слід відмітити також, що оцінювання рівня конкурентоспроможності селянського господарства за показниками класичного суб'єкта підприємницької діяльності (прибуток, рентабельність тощо) є доцільним тільки у випадку наявності офіційного статусу («фермерське господарство», «приватний підприємець» тощо). Однак навіть в даному випадку відповідний аналіз носитиме дещо умовний характер, оскільки оцінка конкурентоспроможності продукції або господарства передбачає не стільки вивчення самого значення наведених

вище показників, скільки їхнє поєднання із аналогічними на даному сегменті ринку.

У випадку селянського господарства основним результатом його діяльності має бути забезпечення його функціонування за принципами розширеного відтворення, як в економічному, так і в біологічному аспектах. Ефективність в даній ситуації буде визначатися також і рівнем добробуту членів конкретної селянської родини, оскільки саме це є запорукою їхнього бажання продовжувати приймати безпосередню трудову участь в процесі господарювання.

Хоча селянські господарства не є однотипними за своєю природою, проте кожне з них функціонує у відповідності до загальних законів розвитку (поєднання економічного та біологічного ритму, принцип моделі «основної рівноваги» як мотиваційний критерій та ін.). Основним результатом діяльності селянського господарства є забезпечення функціонування конкретної родини в режимі розширеного відтворення, тобто збільшуючи не тільки чисельність членів родини, а й зростання рівня їхнього добробуту. Приймаючи до уваги дану обставину, доцільно диференціювати відповідні суб'єкти аграрного виробництва в процесі дослідження не тільки за суто економічними (обсяг виробленої продукції, розмір земельної площі та ін.), а й за соціальними критеріями. До основних соціальних критеріїв, на нашу думку, слід віднести наступні.

1. Етап розвитку селянської родини. На стадіях становлення, розвитку, розділення або розширення чи розпаду та ліквідації кожна конкретна селянська родина характеризується різним обсягом наявного ресурсного потенціалу, при тому, що структура витрат трудових та матеріальних ресурсів буде коливатися, залежно від етапу її життєвого циклу. Зокрема на стадії народження та виховання неповнолітніх дітей значна частина трудових та фінансових затрат має відводитися на відповідні потреби. У тому випадку, коли повнолітні члени родини, які утворюють нову сім'ю, не бажають відокремлювати земельні та матеріально-технічні ресурси, загальний рівень потужностей конкретного селянського господарства суттєво зростає.

2. Загальний рівень потреб та ступінь їхнього задоволення. Згідно принципів моделі «основної рівноваги», економічна діяльність сімейно-трудового господарства обумовлена відповідністю обсягів затрат власної праці (перш за все живої) та ступеня цінності отриманих благ. В цьому аспекті кожна родина самостійно формує ієрархію потреб, а також доцільність додаткової підприємницької активності для здобуття конкретного блага (товару, послуги тощо).

3. Обрана стратегія розвитку селянської родини. Із урахуванням впливу попередніх складових, кожна селянська родина формує власну стратегію розвитку, враховуючи при цьому власні можливості. Зокрема для родини, що складається виключно з осіб похилого віку та має обмежені фінансові можливості, здебільшого обирається стратегія виживання, яка передбачає мінімальний рівень потреб та підсобний характер сільськогосподарського виробництва, обумовлений неспроможністю виконувати тривалі трудові операції.

Таким чином ми бачимо, що оцінка результативності діяльності селянського господарства має передбачати не тільки суто економічну складову, яка виражається у вигляді співвідношення обсягів затрачених ресурсів (трудових, матеріальних, фінансових, земельних) та отриманого результату (вироблена або реалізована продукція в натуральному та грошовому вимірі). Результати аналізу та розроблені на основі його рекомендації мають бути спрямовані на збереження селянської родини як економічної основи розвитку вітчизняного села, що передбачає забезпечення як мінімум належних доходів усіх членів родини, які приймають участь у функціонуванні господарства.

Необхідність врахування соціальної складової при оцінці результативності діяльності подібних суб'єктів аграрного виробництва обумовлює використання показників та методик, які мали виконувати наступні функції:

- визначення соціально-економічної сутності конкретного господарства (товарне, дрібнотоварне, селянське, «господарство рантьє», мале приватне підприємство тощо), його реальних завдань та принципів діяльності;

- аналіз стану розвитку селянського господарства (у випадку його відповідної ідентифікації), визначення етапу функціонування, ступеня відповідності наявного ресурсного потенціалу загальній меті та спектру поставлених завдань;

- обґрунтування практичних заходів щодо підвищення рівня соціально-економічного функціонування селянського господарства з урахуванням його потенційних можливостей та необхідності забезпечення розвитку селянських господарств на принципах розширеного відтворення.

В цьому аспекті, на нашу думку, доцільним є застосування інтегральних показників, які забезпечували б поєднання економічної та соціальної складової функціонування селянського господарства. Серед характеристик соціального розвитку селянської родини, на нашу думку, слід відмітити наступні: співвідношення рівня доходу члена родини та середнього доходу по регіону (країні), рівень освіти членів родини (доцільно використовувати бальну оцінку), віковий склад членів родини (доцільно використовувати бальну оцінку) та ін.

Окремо слід відзначити, що при оцінці рівня ефективності використання наявного ресурсного потенціалу в процесі здійснення виробничо-господарської діяльності постає питання адекватності оцінки затрат праці. Як відомо, в селянському господарстві трудові відносини між членами-власниками не регламентуються Кодексом законів про працю, також у переважній більшості випадків усі вони протягом року виконують низку операцій, різних, як за виснажливістю, так і за ступенем складності. Незважаючи на сімейний спосіб здійснення діяльності, при розробці конкретних бізнесових заходів, спрямованих на підвищення рівня розвитку господарства, дослідник має враховувати обов'язковість належної компенсації затрат енергії.

Висновки. В процесі дослідження доведено, що економічна діяльність селянських господарств базується на якісно інших принципах функціонування, ніж ті, що притаманні звичайним суб'єктам аграрного підприємництва. Обумовлено необхідність врахування соціальної складової для оцінки стану розвитку представників даного сег-

менту аграрного виробництва, а також результативності їхнього господарювання. Доведено доцільність диференційованого підходу для визначення рівня ефективності економічно діяльності для різних типів селянських господарств. В статті вказується на наявність проблем при оцінці обсяг затрат праці членів-власників селянського господарства.

Список літератури:

1. Горьовий В. П. Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми: монографія // В. П. Горьовий, А. В. Збарська. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. – 600с.
2. Дієсперов В.С. Тенденції розвитку сільських господарств/В.С. Дієсперов.//Економіка АПК.- 2015. - № 5. – С.70-79.
3. Збарський В. К. Розвиток дрібнотоварного приватного укладу у сільських поселень України: [монографія] / В. К. Збарський. – К.: ННЦ ІАЕ. – 2012.– 654 с.
4. Збарський В.К., Місевич М.А. Конкурентоспроможність високотоварних сільськогосподарських підприємств / В.К. Збарський, М.А. Місевич ; за ред. В.К.Збарського. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 310 с.
5. Кропивко М.М. Мотивація як основний чинник розвитку господарств населення / Кропивко М. М. // Економіка АПК. - 2014. - № 11 - С. 29.
6. Малік М.Й., Забуранна Л.В. Перспективи розвитку підприємницької діяльності на сільських територіях України / М.Й. Малік, Л.В. Забуранна // Економіка АПК. - 2015. - № 8 - С. 5-7.
7. Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: Избранные труды / [редкол.сер.: Л. И. Абалкин (пред.) и др.]. – М. : Экономика, 1989. – 492 с.
8. Abraham H. Maslow. Motivation and Personality (2nd ed). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/masla01/txt04.htm>.
9. Prognoza gospodarstw domowych wedlug wojewodztw na lata 2008-2035. – GUS, Studia i Analizy Statystyczne, Warszawa 2009 r. 24 s.
10. Things the New Census of Agriculture Tells Us About Family Farmers and Our Food System [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.farmaid.org/site/c.qll5lhNVJsE/b.9147949/k.EBAC/Ag_Census.htm.
11. Waldemar Michna. Aktualizacja prognoz w zakresie struktury i liczby gospodarstw rolnych / Waldemar Michna. - Warszawa, kwiecień 2011 r. – 28 s.

References:

1. V. P. Horoyi, A. V. Zbarska (2011) Male pidpriemnytstvo: postupy rozvytku, problemy: monohrafiia. K.: TOV «Ahrar Media Hrupp», 600 p.
2. Diiesperov, V.S. (2015) Tendentsii rozvytku silskykh hospodarstv. *Ekonomika APK*, № 5, p. 70-79.
3. Zbarskyi, V. K. (2012) Rozvytok dribnotovarnoho pryvatnoho ukladu u silskykh poselen Ukrainy: [monohrafiia]. K.: NNTs IAE. 654 p.
4. Zbarskyi V.K., Misevych M.A. (2009) Konkurentospromozhnist vysokotovarnykh silskohospodarskykh pidpriemstv [za red..K.Zbarskoho], K.: NNTs IAE, 310 p.
5. Kropyvko, M.M. (2014) Motyvatsiia yak osnovnyi chynnyk rozvytku gospodarstv naseleennia. *Ekonomika APK*. № 11, p. 29.
6. Malik, M.I., Zaburanna L.V. (2015) Perspektyvy rozvytku pidpriemnytskoi diialnosti na silskykh terytoriakh Ukrainy. *Ekonomika APK*, № 8, p. 5-7.
7. Chaianov, A.V. (1989) Krestianskoe khoziaistvo: Yzbrannyye Trudy. [redkol.ser.: L. Y. Abalkyn (pred.) y dr.]. M. : *Ekonomyka*, 492 p.
8. Abraham, H. Maslow. Motivation and Personality (2nd ed). [Online]. Retrieved from: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/masla01/txt04.htm>.
9. Prognoza gospodarstw domowych wedlug wojewodztw na lata 2008-2035. – GUS, Studia i Analizy Statystyczne, Warszawa 2009 r. 24 p.
10. Things the New Census of Agriculture Tells Us About Family Farmers and Our Food System [Online]. Retrieved from: http://www.farmaid.org/site/c.qll5lhNVJsE/b.9147949/k.EBAC/Ag_Census.htm.
11. Waldemar, Michna. (2011) Aktualizacja prognoz w zakresie struktury i liczby gospodarstw rolnych. *Warszawa, kwiecień 2011 r.*, 28 p.